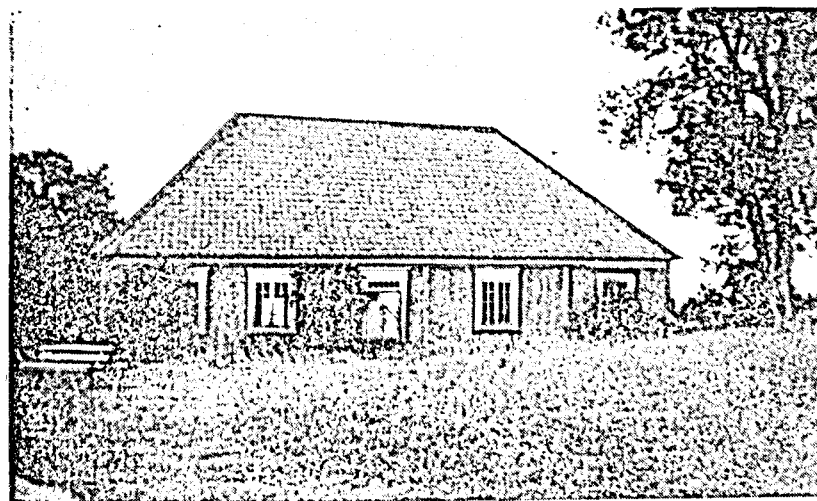

Linnefors bruk

— en fortsättning av dess historia av GÖSTA HALLEHN.

I 1950 års årgång av "I Dackebygd" har skildrats de förberedande undersökningar som så småningom resulterade i att brukspatronen Daniel Schröder på Lessebo bruk den 22 oktober 1735 erhöi Kungl. Bergskollegie privilegium att å Hovgård i Vissefjärda socken uppföra masugn jämte en stångjärnshammare och en manufakturhammare. I samma årgång utlovades också en skildring om brukets anläggande, dess invigning och fortsatta öden. Nedanstående är långt ifrån en helt tillfredsställande krönika i det fallet. Mycket mer av detaljer kring detta för bygden så märkliga företag skulle varit önskvärt att få med i en sådan, men då det inte varit mig möjligt att hittills samla allt det material som kan ligga till grund härför får detta anstå till ett senare tillfälle. Det är dock min förhoppning att det här anförda i någon mån kan bidra till att för nuvarande sockenbor ge en bild av hur bruket växte fram och något om dess fortsatta öden.

Det skulle inte dröja många veckor efter det Schröder fått Bergskollegie:s privilegium i sin hand förrän det skulle bli extra livligt i skogarna och på vägarna till och omkring Hovgård. Daniel Schröder var för övrigt så säker på att få det begärda privilegiet beviljat att han redan omedelbart efter överenskommelsen med bönderna i orten och sedan synenämnden avslutat sitt förberedande arbete den 31 maj 1734 påbörjade anläggandet av den övre dammen. Kyrkoherde Carl Beckstadius har i socknens kyrkbok gjort en anteckning om detta i vilken det heter: "... huruledes wid Hålldamens anläggande, d. 7 Augusti sama åhr, thet skedde med Gudelig sermon, böön sång:item..."

Hovgårds mangårdsbyggnad från 1700-talet.

Man kan nog förmoda att bygdens folk med dess honoratiorens i spetsen var väl företrädade vid detta tillfälle, då de första stenarna i dammfästena hugfästes med predikan och andra för tillfället avpassade tal jämte psalmsång och bön för det påbörjade företagets framgång. Men som sagt. Den verkliga rulljangsen började först med 1735 års ingång. De av Schröder vid överenskommelsen med bygdens folk gjorda utfästelserna beträffande möjligheterna till extrainkomster genom skogsarbeten, körslor, kolning etc. infriades redan från början. Under våren och hösten 1734 sysselsattes ett 20-tal backstugusittare och jämställda med framledande av byggnadssten för uppsamlingsdammen, samtidigt fick bönderna ett tillfälle till extraförtjänst genom framforslingen av denna, och under ledning av en händig båtsman var ytterligare några av ortens folk i färd med dammens iordningställande. Detta arbete fick man dock göra uppehåll för under vintermånaderna. I stället bröts tystnaden i skogarna på och omkring Hovgård. Präktiga furor fälldes för att forslas fram till det blivande bruksbygget. Åtskilliga mängder gick åt för ändamålet — inte minst för corps de logit med dess två flygel-

byggnader. Materialfororna drog den vintern i en strid ström fram till "byggningsstället" där timmermännens bilor utgjorde en viktig stämma i den treklang som den tillsammans med timmerfällaryxornas stamp och oxfösarnas rop utgjorde. Senare under detta år, närmare bestämt den 7 juli, påbörjades byggandet av själva bruksdammen och i oktober 1735, ungefär samtidigt som privilegiet erhöles, stod sågen och kvarnen färdig. Under sommarmånaderna hade också timmermännen — de flesta händiga båtsmän från orten — varit i färd med uppförandet av stommarna till huvudbyggnaderna.

Under den följande vintern fortsatte virkesavverkningen, men samtidigt kom ett par nya inslag in i bilden. På uppröjda platser i skogarna restes milorna, kolröken drog med sin starka lukt över nejden för att därefter breda sig över snötäcket och ge det en smutsgrå färg. Ute på sjön Törns isbelagda yta drog varje söckendag i tidigt morgonväkt några arbetslag malmletare, som efter solnedgången återvände till respektive hem sedan oxfororna lastats med dagens skörd av den myrmalm som så småningom skulle förädlas till järnmanufaktur. Uppe vid platsen för det blivande järnbruket snurade skovelhjulet dagen i ända drivande såg och kvarn. Virke för corps de logit's boasering och innerbeklädnad, för blivande kolmagasin, järnbodar och andra utrymmen skulle sågas upp. De bönder som var sysselsatta med olika körslor fann snart att man inbesparade åtskillig tid genom att på morgonen ta med sig mäld som sedan på kvällen kunde hämtas förmalen i den nyanlagda kvarnen. Under den följande sommaren färdigställdes de flesta av det blivande brukets byggnader. Ännu hade man emellertid inte börjat uppförandet av masugn och hamrarna. Det var först den 24 maj 1737 som det första spadtaget togs till grunden för masugnen. Murningsarbetet fortskred i rask takt och redan i september hade man själva ugnen klar. Beckstadius säger i en anteckning i kyrkoboken: "... men Anno 1737, d. 24 Maji, började grunden gräfwas till Masugnen, och strax derpå fullmöllijdes med murningen: wilken lyctades wid Septembri månads slut, så wäl sielfwa mur, som krantzens uptimbrande, dock uthan taak..."

Den 1 juni 1738 var masugnen helt färdig och samtidigt igångsattes arbetet med hyttans uppförande och vattenrännans förfärdigande. Under dessa sommardagar avslutades också alla övriga arbeten och den 29 juli stod allt så färdigt att man kunde tända eld i den med kol fyllda masugnen för att denna skulle acklimatiseras för den temperatur den senare i samband med smältningen skulle utsättas för.

Det var säkerligen en stor dag i det nya brukets historia när masmästaren den 2 augusti 1738 i närvaro av brukets inspektör Erland Schröder och bevittnat av smältare och smeder, andra dagsverkare och allmoge inte att förglömma, tände ugnen. Helt naturligt kunde en så pass remarkabel händelse inte försiggå utan att kyrkans män gav den sin välsignelse. I kyrkboken för det året kan läsas: "... samma dag komo 5 prester detta Bruk at beskåda: som voro pastor loci, (kyrkoherden på platsen, i detta fall Beckstadius) med sina gester, mag:r Nils Starbeck, pastor i Söderåkra, mag:r Alexander Catonius, pastor i Torsåhs, mag:r Sante Bodin, Eleqv: och Poes:Lector i Calmar, och mag:r Israel Nicander, adjunct: Ministerii i Söderåkra."

Fem dagar senare släpptes blåsbälgarna på ugnen och den 19:e i samma månad kopplades vattenhjulet till stångjärns-hammaren samtidigt som smedjan stod färdig.

*

Många bekymmer, mycket svett och kanske också en del tårar och en hel del underhandlingar mellan Daniel Schröder och diverse myndigheter hade resulterat i att brukets masugn stod färdig att spy ut det första götet av den förädlingsprocess myrmalmen från Törn och andra vissefjärdasjöars botten skulle genomgå. Samtidigt var man klar att öppna dammluckorna för det skovelhjul som skulle sätta fart på stångjärns-hammaren som å sin sida skulle utgöra en ny och påtaglig stämma i bygdens produktionskör. Naturligtvis ansåg inte bara Schröder detta tillfälle vikt för ett särskilt högtidlighållande. Såväl honoratiores i och utom socknen såväl som allmogen hoppades på ett sådant. De blev bönhörda i det av-

seendet när kyrkoherde Beckstadius från Vissefjärda predikstol söndagen den 20 augusti 1738 tillkännagav detta Schröders "uppsåt". "Enär nu, genom Guds välsignelse, med detta wärk, så wida komit var, skriver Beckstadius, åstundande ägaren och Inrättaren, Brukspatronen från Lessebo, H:r Daniel Schröder, at det med Guds ord predikan, böön och sång skulle helgat blifwa..."

På goda grunder kan man anta att varken tidigare eller senare i Hovgårds historia har gården kunnat uppvisa tillnärmelsevis något av den festivitas och ståt som här uppvisades den 27 augusti detta nådens år. Tidigare under veckan hade herremäns landåer lämnat orter som Karlskrona, Växjö, Kalmar och andra med Hovgård och det nyuppförda brukets corps de logi som närmaste adress. Hela lördagsnatten vandrade allmoge från närmare eller fjärmare grannsocknar, samtliga med "bruket" som mål. För dessa skulle dock inte finnas något härbärke vid framkomsten lika lite som några dukade bord. Dessa bägge lekamliga ting var förbehållna "Adel och ståndspersoner" för att citera Beckstadius. Nå, den tidens allmoge hade säkerligen inte allt för högt uppskruvade anspråk på komfort. För dem var det ett skådespel av stora mått som bjöds, och åter besannades talet om "att ej av bröd allenast lever människan". För övrigt hade man alltid något bröd och sovel att stoppa i näverkonten som färdkost. Logiet åstadkom inget bekymmer. Det var ju i augusti månad.

Men till den stora dagen. Carl Beckstadius har på ett målade sätt skildrat denna. Varför inte låta honom själv tala till oss, så som han tecknat ner händelsen i församlingens "bok". "... och nu, säger han, när In- och utrikes Adel och ståndspersoner woro hos wälbemälte Bruks-Patronen församlede uppe uthi dess huus, och en der til upbygd samt med gran-qwistar betäckt saal, samt en ganska stor myckenhet af allmoge från denna och omkring liggande socknar strömde hela backen full: gick man i broderlig procession dit och igenom Hyttan, til den til predikan utsedda platz, mellan Hyttan, Masugnsbroen och Rännan: Blifwandes der det förnämsta fruntimbret af de förnämsta manspersoner beledsagade och på

sina stolar placerade. "Detta var för 'ståndspersonerna'. För allmogen hade plats beretts så gott det nu gick på slutningen runt omkring. Naturligtvis hade inga sittplatser iordningställt för denna. Men för att fortsätta att tala med Beckstadius så inleddes festligheterna med att några Hautboister mucicerade uppå Masugnsbroen. Så stiger Pastor loci up på ett til den ändan bygd och upfört rum, hwilket war belagdt med röda scharlakan och förrättar Gudstjänsten på det om söndagarna wanliga wijs." Som inledningspsalm sjöngs "allt arbet är ju fåfängt där Herren Gud ej är...".

Helt naturligt kunde inte Beckstadius nöja sig med enbart att predika över dagens text. Det blev ett mäktigt tal som senare blev tryckt i Karlskrona. Själv säger han: "men när den ordenteliga Predikan och wanliga böner slutet woro, håller Pastor en widlüftig Sermon, föreställandes 'Ett lands härlighet och metallers ymnighet, til Guds Ähre wijsad, och för Menniskion prisad.'" Beckstadius avslutar sitt mäktiga tal med att anknyta till det bruk man nu stod att inviga och gjorde detta med att "med hög röst utropade, LINNEFORS skall wara dit namn."

I samma ögonblick gavs dubbel svensk lösen av fyra på masugnsbron för detta tillfälle uppställda kanoner, "hwaruppå sermonen vidare continuerades med lyckönskningar och andeliga påminnelser, tagna af järn, samt eld, watten, wäder och hamrar, som wid slika Bruksvärk cooperera".

Det skulle bli åtskilligt med skjutande under dagens och kvällens lopp, men låt Beckstadius själv berätta därom: "Efter tacksägelsen til Gud, samt slutelig lyckönskan öfwer thetta Bruk, blef Wälsignelsen sagd, och strax åter dubbel Svensk Lösen gifwen. Sidst sjöngs then Lof-Psalmen "Nu tackar Gud alt folk", och då den lycktad war sköts åter med de fyra styc-ken."

*

Därmed var den andliga och mera seriösa delen av invigningsprogrammet till ända. Från herrgårdsköket hade angenäma dofter sökt sig upp mot invigningsgäster och den tillstädeskomna allmogen. Den senare fick dock nöja sig med

dofterna. Den mera påtagliga anledningen till luktsensationerna var förbehållna "Adel och ståndspersonerna". Invigningsdagens mera lekamliga del av programmet kunde vidtaga, men först skulle man övervara det stora ögonblick när masugnen släppte ifrån sig dess första göt. Man må säga att Daniel Schröder var en skicklig organisatör som även vid invigningsprogramets uppläggning tänkt på det mesta. Beckstadius må åter få ordet: "Therefter begyntes åter Musiquen, gåendes the förnämsta tilstüdes warande personer, tilijka med så många af Almogen, som rymmas kunde, in i Hyttan, hwarest af H:r Brukspatronen så bestält war, at de strax fingo skäda et utslag, eller huruledes Järnet löper uthi Masugnen: efter hwilket man gick tillbaka up til Brukshuset, theräst Adeln och Ståndspersonerna, men the hederligaste af Almogen uthi gran-salen med maat och dryck rikeligen och hederligen undfägnade blefwo."

Man kan nog ta för givet att de av brukets förmän jämte socknens mera bemärkta bönder som fick den höga äran att — visserligen inte i corps de logit's festsal utan i den tillfälligt iordningställda "lövsalen" av ungränar — få fortsätta festandet i nägorlunda närhet till honoratiores från när och fjärran med avundsvärda blickar följdes av den stora hopen allmoge. Det var också en fest om vilket man skulle tala ett hundratal år framåt. Bordet dignade av det mesta av vad den tidens köksmästare kunde framställa, och det var sannerligen inte småsaker, och till detta dracks det öl och tre slags viner. Att munkänkarna hade åtskilligt med jobb med att fylla på gästernas glas kan läsas mellan raderna i Beckstadius skildring över det stora kalaset. Samtidigt hade kanonbetjäningen full sysselsättning.

"Wid det att skålarna druckos, säger pastor loci, lossades trenne stycken, men vid Deras Kongl: Majjestäters, Herrar Rikens Råds, ständers, Collegiers etc: gafs Salve med 4 stycken."

Sedan man blivit väl undfägnade och man dansat och ätit sig trötta var det dags att sätta punkt för denna den största festen på mången god dag i Vissefjärda. "När Adeln och de

förnämste Ståndspersoner ther reste från om aftonen, då ock 4 skott til valete gifwna blefwo: och således thenna heliga och hederliga act med alla stora nöije beslöts, (avslutad) slutar Beckstadius sin skildring av Linnefors bruks invigning.

Vilka var då de som hänfördes till adeln och ståndspersonerna vid denna fest? Ja, ett helt tillfredsställande svar på den frågan kan näppeligen givas. Några namn har dock tecknats ner. Dessa var, förutom brukspatronen själv och hans maka Anna Christina Erasmi, en son och en dotter till dem, magister Petrus Folin, gymnasieadjunkten Alexion och bokhållaren Michael Enbom, samtliga från Lessebo, från Vissefjärda, friherrinnan Eva Christina von Otter på Flädingstorp, hennes måg, kaptenslöjtnanten Wolmar Johan Silfwersparre och hans fru, Eva Chatarina von Heinen, hrr Salomon och Erland Hederstierna och deras informator, magister Petrus Triwallius, prästerskapet i socknen jämte deras fruar samt för övriga ståndspersonerna i socknen. Karlskrona var representerat genom amiralitetskammarrådet Lars Dalmans fru Brita Margareta Psilanderhielm "med en H:s son och en fröken dotter", rådmannen Eric Norén och handelsmannen Anders Busch samt "nägra ringare av borgerskapet". Från Frilevstad kom dåvarande prosten och kyrkoherden Magnus Frodell med maka och en fosterdotter. Vidare var socknen representerad med sina förnämsta ståndspersoner i övrigt. Samma var för övrigt fallet med övriga angränsande socknar.

Under en sommarsöndag hade Linnefors nåtts av en fläkt av "stora världen" till en styrka som ingen gång senare skulle vederfås detta bruk. Knappt hade emellertid ekot från herrskapshästarnas hovar dött ut borta mot Karamåla- och Målatorpsägorna förrän det var tid för smältare, smeder och andra dagsverkare att på allvar ta itu med vardagsslitet vid bruket. Inspektör Erland Schröder hade vid det laget som sin närmaste man antagit som bokhållare kronolänsmannen Eric Sahlsten, och denne såg med all säkerhet till att göra skäl för förtroendet. Masugnens rökångor steg dagligen mot skyn och det ena götet lades till det andra. I 10 veckor hölls den oavbrutet igång innan den första gången släcktes för reparation den 16 okto-

ber. Den 17:e januari 1739 sattes stångjärnshammaren igång på allvar och den 30 mars samma år avgick de första järnfororna — 18 stycken — till Karlskrona med sammanlagt 45 skeppspund 10 skålpund och 18 unds stångjärn. Denna kvantitet var dock inte på långt när den som dittills framstälts vid bruket. En ansenlig mängd av ståljärnet hade via manufakturjärnsmedjan förädlats till varjehanda nyttosaker och försålts på platsen. I juni samma år påbörjades för övrigt uppförandet av en andra hammarsmedja för manufakturavdelningen. Denna stod färdig att ta i bruk den 9:e december samma år.

*

Så gick några av ömsom goda och ömsom onda år, som helt naturligt satte spår i brukets historia. En allt mer hårdnande konkurrens inom brukshanteringen i detta land tillsammans med ett försämrat konjunkturläge bidrog till att privilegiet på manufakturverket upphörde 1764 för att återlämnas två år senare. Men oroselementen skulle fortsätta att göra sig påminta. Det skulle snart stå klart för ägaren och hans närmaste att den storhetstid för svensk järnbrukshantering, som under 1700-talet nådde sin kulmen, nu definitivt ebbade ut. Nya metoder för framställning av järn och nyupptäckta råvarutillgångar som på ett revolutionerande sätt förbilligade tillverkningen hade börjat komma fram i framförallt England, Tyskland och Amerika. Väl försökte man genom införandet av förbättrade smidesmetoder göra det svenska järnet konkurrenskraftigare på världsmarknaden, men resultatet visade sig långt ifrån lysande. Förhoppningarna om att de svenska brukerna skulle återerövra sin förlorade ställning grusades. Många av de svenska brukerna stod under 1800-talets första hälvt inför en katastrof, och detta halvsekel kan också betecknas som en digerdöd för den dåvarande svenska järnbrukshanteringen. Ett tragiskt skede i vårt lands dåvarande industriella och kulturella liv. Ett tidevarv rymmande något av våra stoltaste traditioner gick då i graven.

I den långa raden av de bruk som angreps av denna digerdöd ingår också Linnefors. Visserligen fick man år 1815 tillstånd

att uppföra hammare för kopparsmide, men denna del av verksamheten nedlades efter några år och privilegiet drogs in 1836. Vid denna tid hade dock för länge sedan brukets grundare Daniel Schröder avhänt sig detsamma. Kräftgången fortsatte. 1837 revs den ena stångjärnshammaren och flyttades till annan ort och sex år senare nedlades också masugnen.

Den 20 augusti 1845 tystnade för alltid den stångjärnshammare vars slag i 107 år ljudit över nejden och strax därefter upphörde också manufakturverket. Innan dess, närmare bestämt år 1826, utbjöds för dåvarande ägaren, avlidne justitierådet Mannerströms konkursmassas räkning bruket med alla dess underlydande hemman till salu.

Att bruket vid den tiden omfattade förutom anläggningarna på Hofgård ansenliga jordegendomar framgår av den förteckning som utbudet omfattade, infört i Post- & Inrikes Tidningar n:r 78 samma år.

Enligt denna inhämtas att Linnefors bruksegendom utgöres av hemmanet Hofgård i Konga härad och därunder i sambruk 5/16 kronoskatte Karamåla nedergård i Calmar län i ägo tillsammans 32 tl öppen åker till största delen god och djup svartmylla, varav en del årligen trädas. Vinterfoder för cirka 40 boskaps kreatur, 4 hästar, 20 får samt lämnas hö och halm till 9 kor åt bruksfolket. (Hur många djur vinterföds nu på Linnefors? förf. anmärkning.) Tillräckligt och gott sommarbete i fem hagar. På ägora 4 dagsverkstorp med tre dagsverken i veckan vardera på egen kost samt ett soldattorp. Själva bruket består av en stångjärnshammare med 200 skeppspunds smide, en kopparhammare, 1 kniphammare, 2 spikhammare på en stock i en grundmurad smedja under tegeltak. Masugnen på Hofgårds ägor nybyggd för ungefär 20 år sedan. (Alltså omkring 1806 förf. anmärkning.) På Hofgårds ägor är även en husbehovs enbladig såg, en nyligen ombyggd kvarn med två par stenar, tröskverk som går med vatten och därtill två par stenar. Ett större därintill beläget fähus, som uppbyggdes 1820 och som rymmer alla gårdens kreatur. Manbyggnaden består av en säteribyggnad under tegeltak omgiven på trenne sidor av trädgården, som har en mängd fruktbarande träd och bär-

buskar, tvenne større flyglar och tvenne mindre." (Vi har med avsikt översatt kungörelsen till 1950-talssvenska. Förf. anmärkning.) Kungörelsen fortsätter: "Under bruket lyda i Vissefjärda socken följande hemman: I Kalmar län 1/16 mtl Torsjö, 1/8 d:o Lassamåla, 5/24 d:o Ödevata, 5/16 d:o Buggehult, 1/4 d:o Backabo Östregård, alla kronoskatte båtsmanhåll. I Kronobergsdelen: 1/2 mtl Kabblanäs som brukar av fyra torpare, 1/8 mtl kronoskatte rusthåll Buemåla, 1/8 d:o Fornamåla och 1/2 d:o Kroksmåla, båda kronoskatte rusthåll. Den senare egendomen har någon till bruksförnödenheter tjänlig ekskog och vars åboar äga besittningsrätt under vissa villkor. Samtliga dessa hemman utgöra årligen i skatt till bruket 566 läster kol, 43 årliga resor till Karlskrona och 1.912 årliga karldagsverken."

Så långt kungörelsen i "Postgumman". Bruket fick ny ägare men inget kunde hindra den tillbakagång för själva bruksdriften som tidigare redogjorts för. I dag har även de väldiga jordegendomarna krympt samman till den areal som ingick i det köp Daniel Schröder avslutade med bonden Carl Nilsson som ägare till 1/2 mtl Hovgård i Kronobergs län, Vissefjärda socken.

*

Som inledningsvis sagts kan inte det ovan skrivna anses utgöra en tillfyllest redogörelse över detta vissefjärdabruks historia. Mycket återstår. Framförallt är en skildring av människorna vid och kring bruket, deras arbetsförhållanden och inkomster, en inblick i deras såväl som bygdens sociala liv, kultur o. s. v. något som pochar på en fortsättning av krönikan om Linnefors bruk. Innan en sådan kan skrivas måste åtskilligt med tid ägnas åt forskning vid olika arkiv, bland annat vid Järnkontoret, Göta hovrätt och i Vadstena. Jag vill gärna hoppas att det skall bli mig möjligt att i en senare årgång av vissefjärdakrönikan "I Dackebygd" återkomma till en redogörelse om människan vid järnbruket Linnefors.

Oskarshamn i augusti 1954.

Tankar efter ett Sverigebesök

AV ERNEST T. JOHNSON.

Nedanstående artikel har Vissefjärda hembygdsförening erhållit från farmaren Ernest T. Johnson, Kingsburg, California, i Nordamerika. Vi tackar honom på det varmaste och konstaterar, att bandet mellan oss här hemma och amerikansvenskarna är slitstarkt och gott. Det är kort väg mellan våra hjärtan!

Vilken trevlig och skön hembygd är inte Vissefjärda med alla dess många älskvärda män, kvinnor och barn! En tanke kommer till mig: vad har åstadkommit att vissefjärdabygden är så trevlig?

Ja, jag tänker på Vissefjärda så ofta. Jag har haft mitt föräldrahem där.

Mitt hem var ett kristligt hem. Där fick jag som barn lära taga mina första steg och sedan leka något med syskon och ungdomsvänner. Men sedan tog skolan vid, där vi lärde oss skriva och läsa, och där vi fick höra vår lärarinna läsa ur Bibeln och leda i bön till Gud. Först på morgonen innan vi började att redogöra för våra läxor hade vi denna vår andakt.

Jag minns så väl hur min far och mor läste i Bibeln, och när det var söndag så var det så naturligt för dem att gå till kyrkan och höra Guds Ord förkunnas. Ty då så väl som nu visste vi att människan lever icke av bröd allenast utan av vart och ett ord, som går av Guds mun.

År 1900 fick jag gå i konfirmationsundervisning i Vissefjärda för pastor Axel von Schéele, och jag minns honom så väl. Han talade så gott för oss gossar; vi var 60 stycken,